

Paramilitarització i violència política a l'Espanya del primer terç de segle: el requetè tradicionalista (1900-1936)

Eduardo González Calleja

La situació del carlisme a la primeria del nostre segle es caracteritza per la inoperància i pel desencís. Derrotat militarment a la guerra de 1872-76, esqueixat el 1888 per la defecció integrista i estroncades les seves expectatives insurreccionals arran del desastre colonial, es revelà incapaç de liderar una alternativa factible al sistema restauracionista, tot i que aquest experimentés una crisi de legitimitat cada vegada més aguda. A l'aïllament polític, que fou la tònica d'una bona part de la seva història, s'hi va afegir una disminució substancial del suport atorgat per les capes més conservadores de la societat, que acceptaren tàcitament el manteniment del torn pacífic dels partits dinàstics o, darrera de les efímeres temptacions «boulangistes» de Weyler i de Polavieja, van passar a militar en les organitzacions de l'incipient catolicisme social, en alternatives de caire nacionalista (catalanisme, bizkaitarrisme) o en projectes regeneracionistes com el maurisme. Les crides que aquest va fer a l'«ordre públic», a la unitat nacional, a l'espanyolisme sentimental, a la «revolució des de dalt» i a l'acció de carrer de les seves joventuts, van atreure aquesta «massa neutra», bàsicament conservadora i desitjosa d'autoritat.

Tot i la seva impotència, el carlisme va continuar conservant un vague to militar en la seva estructura i en la mentalitat de les bases. Malgrat que els vells veterans continuaven defenent els antics mètodes de lluita armada (la «partida» i la «guerrilla» en despoblats com a fase prèvia i complement a les operacions d'un veritable «Exèrcit Reial»), la joventut de determinats cercles va començar a exercitar-se en noves tàctiques d'acció predominantment de carrer, inspirades molt probablement en l'activisme de les «Jeunesses Royalistes» i de les «ligues patriotiques» franceses. Amb la recuperació organitzativa iniciada el 1902, aparegueren a Madrid, Barcelona i altres ciutats els «Batallons de la Joventut», grups armats amb intencions d'auto-defensa contra anarquistes, republicans i laïcistes de tot tipus, en una conjuntura de gran crispació dictada

per diversos incidents anticlericals i per l'adopció per part del Govern de Sagasta (i sobretot del seu ministre d'Instrucció Pública, Comte de Romanones) de mesures laïcistes considerades antireligioses per l'opinió més conservadora (1).

Aquesta efervescència politico-ideològica va permetre el desenvolupament de l'organització juvenil carlista, la qual adoptà actituds cada vegada més combatives. El 1907, l'activista català Joan M. Roma fundà oficialment el Requetè com a entitat d'enquadrament dels escolars des dels dotze fins als setze anys, tot i que aquest vocable, que procedia —en la versió més plausible de la denominació— del Tercer Batalló de Guies de Navarra durant la tercera guerra (2), servia des de final de segle per designar els grups de militants més joves de la Comunió. D'aquest Requetè pacífic i infantil, precursor dels «Pelayos» de la guerra civil del 36, va sorgir una organització homònima que actuà com a grup armat al marge dels «Batallons de la Joventut», als quals substituïrien posteriorment. Amb tot i això, el Requetè «civil» i el militaritzat van coexistir durant algun temps, cosa que va provocar inevitables confusions (3).

Les morts del cap delegat Matias Barrio Mier i del pretendent Carles VII en l'estiu clau de 1909 van conduir la Comunió a un replantejament global dels seus principis organitzatius i tàctics. La lluita de carrer no va ser cap excepció, i el nou «monarca» Don Jaume de Borbó —que estava al dia dels corrents legitimistes estrangers i interessat per les qüestions castrenses— va abonar la creació de grups de caràcter paramilitar inspirats en els «Camelots du Roi» de l'Action Française en una forma d'acció política paral·lela i complementària de la legal, electoral i parlamentària. D'aquesta manera, a l'alçada de 1910, el pretendent va decidir de potenciar i sistematitzar una organització paramilitar independent i d'abast nacional, i per això va requerir els serveis de Joaquín Llorens, cap de l'artilleria carlista en la darrera guerra civil i diputat jaumista expert en qüestions militars.

Els intents d'«aggiornamento» del jaumisme amb l'aparició d'una tendència «radical» a Barcelona, l'increment de la conflictivitat social i política i la crònica agitació anticlerical a Llevant i Catalunya (4) van influir considerablement en la constitució de la primera milícia política estable del segle XX espanyol, que des del Principat s'havia de difondre de forma immediata a València, Navarra, Madrid i d'altres províncies. Però tot sembla indicar que l'indret on el Requetè va adquirir més força va ser a Barcelona, on la lluita entaulada contra el lerrouxisme i l'anarquisme de cara a la captació de les masses obreres dictava la necessitat de recórrer a uns usos cada vegada més violents. La lluita de carrer es complementava amb una retòrica populista que no resultava del gust de les jerarquies regionals de la Comunió, que havien optat per «flirtejar» amb la burgesia catalanista i el republicanisme històric en l'aliança electoral de la Solidaritat Catalana (1906). El xoc entre la concepció nostàlgica i quasi-patrimonial del moviment carlista dels dirigents tradicionalistes i el «modern» combativisme d'un sector no gens menyspreable de les bases juvenils, pot quedar simbolitzat en les diatribes creuades entre l'oficialista *Correo Catalán* i el diari *La Trinchera*, autoqualificat de «jaumista, obrerista i democràtic». La divergència de criteris no era menor en relació amb el paper que havia de representar el Requetè. Mentre líders moderats com el Duc de Solferino o Miquel Junyent el concebien, segons la coneguda dita canovista, com a «*antemural de la Patria*» en cas de revolució, jaumistes intransigents com Dalmau Iglesias haurien desitjat transformar el Requetè en la tropa de xoc d'una contrarevolució radical, o com a mínim en la punta de llança d'una reversió estratègica d'aliances que portés a la formació d'una coalició antialfonsina amb els republicans (5). Però tot i aquesta demagògia populista inspirada en l'enemic lerrouxista i l'innegable «ethos» violent d'influx anarquista (6), el jaumisme radical es va exhaurir en la seva pròpia fraseologia combativa i no va aconseguir d'articular una posició subversiva mínimament coherent que el situés a l'alçada de les actituds anticapitalistes, antiliberals i antiparlamentàries de la «dreta revolucionària» europea més evolucionada.

L'auge efímer de la preguerra europea.

En la reestructuració del partit jaumista portada a terme a principi de 1913, Llorens va quedar encarregat del Requetè. En tant que «escola preparatòria» del voluntariat militaritzat, havia de respondre de la seva organització i reglamentació davant del president de la Junta Superior carlista, el Marquès de Cerralbo, i del mateix pretendent (7). L'assassinat de Canalejas el novembre de 1912 i la renúncia de

Maura a la direcció conservadora el gener següent, van animar durant unes quantes setmanes les il·lusions subversives dels carlistes, persuadits que la crisi dels partits del torn comportaria la liquidació del sistema polític restauracionista i hi arrossegaria de forma irremissible la Corona.

La frenètica activitat desplegada per Llorens en el nomenament de responsables regionals i provincials de la milícia, la constitució de Requetès comarcals i locals i l'establiment d'una «Junta Central Tradicionalista Organitzadora dels Requetès de Catalunya» (8) insuflava encara més entusiasme en les joventus jaumistes. Però la Guerra europea va fer desviar l'atenció cap a les disputes entre francòfils i germanòfils, i va actuar com a espoleta de cara a l'esclat d'una nova crisi interna que s'anava incubant des de la mateixa proclamació de Don Jaume com a pretendent. Les vel·leïtats liberals de la seva joventut, la incertesa que projectava la seva obstinada solteria sobre el futur de la Comunió i les fundades sospites d'aliadofilia, eren raons més que sobrades per dubtar del seu lideratge. Però les causes més profundes s'han de buscar en la incapacitat de la Junta Superior a l'hora de fer de mitjancera en les picabaralles polítiques internes que dividien les organitzacions de Catalunya i el País Basc al voltant del foralisme renovat i l'actitud que calia adoptar davant del fet nacional. Per altra banda, l'anquilosament programàtic del partit, encorat en l'*Acta de Loredan* (1897), es va intentar de superar mitjançant el corporativisme d'empremta catòlica i la doctrina de la «sobirania social», sistematitzats per Juan Vázquez de Mella. La menysvaloració que va fer de la qüestió dinàstica pel que fa als principis ideològics —tret comú amb l'integrisme— i el seu apropament a les dretes catòliques sota la bandera del «programa mínim» li alienà l'estimació de Don Jaume. Només va caldre una declaració de francofilia d'aquest a principi de 1919 per què l'escissió mellista fos un fet i conduís a la dissolució de la Junta Suprema. Llorens, caracteritzat anglòfob, fou destituït i desaparegué de l'escena política després d'una sèrie de disputes amb el secretari del pretendent.

Amb aquesta crisi i la més àmplia que va sacsejar Espanya l'estiu de 1917, el Requetè va entrar en una irremissible decadència, deixant pas a nous mètodes d'acció de carrer de tipus contrarevolucionari que es poden agrupar en la denominació genèrica de «guàrdies cíviques» (9). L'«onada revolucionària» de postguerra tampoc no va permetre una resurrecció del jaumisme, ja que els sectors més conservadors optaren per potenciar els recursos coercitius de l'Estat, organitzar els seus propis instruments de «defensa social» i, en darrera instància, permetre la «guerra bruta» en l'àmbit sòcio-laboral amb el desenvolupament de

grups parapolicíacs i de pistolers adscrits al Sindicat Lliure, l'origen del qual sembla íntimament vinculat a la radicalització d'un sector de l'obrerisme jaumista barceloní.

Des d'aquest moment fins al cop militar del setembre de 1923, el jaumisme va intentar de mantenir com fos una mínima estructura paramilitar, alguns dels membres de la qual, adscrits al Sometent barceloní i al pistolisme dels «lliures», apareixen implicats cada vegada més en accions violentes. El febrer de 1920, el pretendent nomenava el veterà «general» Juan Pérez Nájera, «cap de tots els Requetès d'Espanya per a la seva reorganització i comandament a les meves ordres», i el novembre de 1922 instava al Marquès de Villores, cap-delegat de la Comunió, per tal que donés «el màxim impuls als treballs d'organització, i preferentment als de les Joventuts i Requetès, grups d'acció del partit», i «dic que s'oposi als corrents revolucionaris que ens amenacen» (10).

Conspiració contra la Dictadura, la Monarquia i la República.

Malgrat que el jaumisme va acollir amb benevolència i fins i tot amb simpatia el pronunciament de Primo de Rivera, el descens de l'entusiasme popular en relació amb el Directori, patent a partir de 1925, féu decidir el pretendent a accelerar els treballs de reorganització del Requetè de cara a un eventual assalt al poder si, com preveia i va succeir en efecte, la caiguda del règim dictatorial portava annexa la de la dinastia regnant. Activistes com Melchor Ferrer treballaren en la reactivació de la milícia en ciutats com Bilbao, Barcelona o Madrid, i no van menysprear les possibilitats subversives que obrien els contactes amb altres grups de conspiradors (11). Els esforços en aquest sentit van recaure a partir de 1930 en un Comitè d'Acció presidit pel mateix Don Jaume i que va iniciar les seves activitats a París el mes de maig. Però les crides a la guerra de guerrilles per part de la premsa més radical (12) i els lleus contactes subversius iniciats amb els nacionalistes bascos el 1929-30 (13), van ser descartats davant l'estranyesa i la por causada per l'intent obertament revolucionari de Jaca i Cuatro Vientos. Després de la no pas menys inesperada proclamació de la República, el pretendent sol·licità en un manifest datat el 23 d'abril de 1931 el suport de les seves bases al Govern Provisional per tal de garantir exclusivament la pau i l'ordre contra el «bolxevisme» i l'«anarquia», però el seu crèdit de confiança al nou règim no havia de durar més d'un mes. La mobilització contrarevolucionària de les classes més conservadores es va traduir en una paulatina arrencada de la militància (afavorida a més pel retorn al carlisme d'integristes i me-

llistes) i en un perfeccionament de l'organització jaumista que també va afectar el seu aparell militar. Gràcies a aquest munt de circumstàncies, el Requetè s'havia de transformar en la milícia política armada més potent i seriosament estructurada del moment.

Encara que la cautela va presidir en un primer moment les relacions entre la Comunió i el nou règim, no hi van faltar obertes declaracions de guerra, com l'emesa pel clergue «trabucaire» Vicente Torres Espejo des de les pàgines del diari carlista intransigent *El Cruzado Español* (14). El seu projecte de creació d'uns «Croats de Crist», una milícia sempre disposada a lluitar contra les «hordes lluciferines» de la República laica i reformadora, no va passar d'una simple anècdota representativa de la psicosis d'amenaça que va atenallar els sectors catòlics més integristes.

El record obsessiu de la crema de convents i les primeres mesures de laïcització impulsades des del Govern van precipitar el carlisme cap a una espiral de reacció violenta amb tons apocalíptics que algunes vegades recorda les manifestacions de rebel·lia «crítera» a Mèxic. Les estèrils reunions conspiradores dels responsables del Requetè navarrès amb el general alfonsí Luis Orgaz el juliol de 1931 van deixar pas, des de mitjan d'aquest mes fins a la darrer dia de setembre, als primers indicis d'una acció desestabilitzadora en solitari. Després d'una sèrie de difícils reunions dels membres del Comitè d'Acció a Leiza, Azeitia, Pamplona i Zarautz, es va decidir el rebuig a qualsevol col·laboració amb els alfonsins i la reorganització urgent del Requetè per tal de fer front a un moviment insurreccional propi, de caràcter eminentment defensiu i focalitzat en el país basco-navarrès, del qual no van quedar al marge diversos militars de les guarnicions de Santander, Barcelona i Bilbao (15).

El reclutament i la instrucció d'aquesta força paramilitar anaven a càrrec de coneguts activistes com Jaime del Burgo —un dels líders de l'Agrupació Escolar Tradicionalista (A.E.T.)—, el coronel Eugenio Sanz de Lerín i Generoso Huarte, el qual, segons alguns testimonis sospitosos de parcialitat (16), organitzà a Navarra uns deu mil homes en «decúries» encarregades, com en les accions de 1909 i 1917, de la vigilància del carrer i de la custòdia d'edificis religiosos, de cercles tradicionalistes i de seus de periòdics afins. Això no obstant, la desarticulació de la trama conspirativa d'Orgaz els mesos d'agost i setembre i la mobilització preventiva de forces de l'Exèrcit al Nord van frenar de moment el desenvolupament d'aquest embrió de milícia i van enverinar encara més les difícils negociacions entre els alfonsins i els carlistes sobre un eventual acord successori. La Comunió apareixia liderada, des de la mort de Don

Jaume el 2 d'octubre, per l'ancià Alfons Carles de Borbó i Austria-Est, el qual, el 8 de desembre, va decidir la dissolució del Comitè d'Acció, presumiblement pel fet de considerar que amb la seva intransigència estava obstaculitzant el procés d'apropament entre les dues branques dinàstiques.

A principi de 1932 es va incrementar la participació dels carlistes en diversos xocs de carrer a Bilbao, Madrid i Pamplona, on a mitjan abril l'autoritat governativa decretà la clausura del Cercle tradicionalista i la detenció i processament d'Huarte, del Burgo i d'altres vuit activistes, amb la qual cosa l'organització de «decúries» va quedar virtualment dissolta. De forma paral·lela, dirigents qualificats com Oriol, Bilbao, Pradera i Rodezno intensificaren els seus contactes complotistes amb militars alfonsins i republicans conservadors, i Rafael Olazábal participà en les activitats de la Junta de Alzamiento presidida pel general Emilio Barrera i que figura en l'avantsala del cop de Sanjurjo. Això no obstant, la posició oficial de la Comunió en relació a aquest moviment —decidida ben segur a principi de juny en el castell francès de Mondonville (17)— va ser d'inhibició davant dels imprecisos termes programàtics d'una conjura amb «partenaires» massa heterogenis. Tanmateix, la Junta Nacional Suprema (el nou organisme director del carlisme, substituït més endavant per una Junta Delegada) va permetre la implicació de les jerarquies regionals, provincials i locals a títol merament personal, com va succeir a Jerez, Sevilla i Madrid, on van resultar morts dos militants tradicionalistes en el tiroteig creuat amb les forces d'ordre públic en les immediacions de la Plaça de la Cibeles la matinada del 10 d'agost.

El general Varela i la reorganització de la milícia carlista.

Malgrat el seu relatiu retraïment en la preparació i desenvolupament de la «Sanjurjada», la repressió governamental també va planar sobre el carlisme, amb la clausura dels cercles i de la premsa i la detenció o deportació a Villa Cisneros dels caps paramilitars més conspicus. La coincidència a la presó d'aquests jerarques amb els caps militars de l'intent d'agost va provocar no poques conversions ideològiques i futurs compromisos de col·laboració. El cas més conegut va ser el d'aleshores coronel Enrique Varela, el qual, per incitació del cap del Requetè sevillà, el comandant Luis Redondo i dels dirigents polítics Fal Conde i Rodezno, va elaborar a la darrerria de 1932 un *Compendio de Ordenanzas, Reglamento y Obligaciones del Boina Roja, Jefe de Patrulla y Jefe del Requetè*. Amb aquesta normativa, inspirada en el règim interior i l'estructura de l'Exèrcit regular (18), la milícia

carlista assentava les bases per a la seva arrencada organitzativa a escala nacional i la seva conformació com a veritable «exèrcit a l'ombra» que donés suport a una iniciativa subversiva de to inequívocament castrense. Per això, es van estrènyer els contactes entre la Comunió i els militars en actiu vinculats a la naixent Unió Militar Española (U.M.E.).

Varela va ser nomenat cap nacional del Requetè, tot i que pel fet de continuar a l'escala activa, la seva designació i càrrec es van mantenir en secret, i el comandament visible va recaure en el tinent coronel Ricardo Rada, futur instructor de la «Primera Línia» falangista (19). El 1933, el nou impuls donat a la milícia carlista es va traduir en una sèrie de nous nomenaments: Huarte deixà el comandament del Requetè navarrès en mans d'Ignacio Baleztena, mentre que Antonio Lizarza s'encarregava del reclutament i l'ensinistrament dels voluntaris (20), l'enquadrament dels quals en «patrulles» sembla un fet a l'alçada del mes d'octubre, tot i que les plantilles encara no hi figuressin al complet. Al final d'any, la Junta Delegada de la Comunió va celebrar una reunió a Bergara, on es va acordar el recomençament de l'activitat conspirativa (21).

A principi de 1934, el Requetè havia aconseguit un desenvolupament considerable en localitats navarreses com Pamplona, Mañeru, Viana i Villalba (22), i comptava amb importants nuclis activistes a Biscaia, València, Catalunya i Andalusia. Aleshores es va evidenciar que la Junta Delegada com a estructura de comandament compartit pels representants de les diferents tendències del moviment resultava inapropiada per als nous aires de la política espanyola. En concret, els diversos grups de dreta, suggestionats per la pujada al poder de Hitler, es van mostrar més partidaris de l'enquadrament activista de la militància sota motllos cada vegada més autoritaris i centralitzadors que de les tímides campanyes proselitistes i l'acceptació acomodaticia de la lluita parlamentària. Per bé que la mimesi dels usos feixistes va afectar determinats sectors del carlisme (en concret a la branca estudiantil) de forma molt superficial, els contactes amb el règim de Mussolini van obtenir, el març de 1934, la recompensa del suport amb armes i diners a una inconcreta restauració monàrquica (23).

A mesura que l'ambient polític es crispava i s'evidenciava l'obertura d'un període revolucionari, la milícia carlista va accentuar el seu ensinistrament a camp obert i va multiplicar les seves aparicions en actes públics, com ara el que es va realitzar en el cortijo sevillà de Fuente Quintillo el 15 d'abril (24). L'espectacular desplegament realitzat aquell dia pel Requetè andalus suposà l'impuls definitiu per a l'irresistible ascens al càrrec de secretari general de l'ad-

Any I Manresa 6 de Abril de 1907 N.º 3

L'any 1907 es va fundar oficialment el Requetè, com a entitat d'enquadrament dels escolars carlins. D'aquest requetè pacífic i infantil en va sorgir una organització homònima que actuà com a grup armat. El requetè va ser potenciat tot al llarg de l'etapa del pretendent Jaume III (1909-1931), i tingué un protagonisme molt destacat a la Guerra Civil. A dalt a l'esquerra, capçalera del setmanari manresà "Lo Mestre Titas", portaveu del primer requetè, a sota, Jaume de Borbó, pretendent carlí. Dall, a la dreta, Manuel Fal Conde, advocat sevillà, nomenat cap del carlisme el 1934, i a sota, concentració de requetès a Pamplona el 19 de juliol de 1936.

vocat ex-integrista sevillà Manuel Fal Conde. Després de prendre possessió del seu càrrec el 3 de maig, les relacions amb els alfonsins van quedar abruptament interrompudes, i es va emprendre una reorganització del moviment carlista, l'estructura del qual perduraria fins a la Unificació forçada amb la Falange l'abril de 1937. La intenció de Fal era desenvolupar una política més militant, agressiva i intransigent, transformant la Comunió en un moviment de masses perfectament enquadrades en seccions que actuarien sota control centralitzat.

El Requetè no va quedar al marge d'aquesta reforma. Va mantenir l'acció de carrer aïllada, però va intentar d'aconseguir una organització a escala nacional, mitjançant iniciatives com la convergència de les diverses seccions juvenils carlistes en un Frente Nacional de Boinas Rojas, i l'eco propagandístic que va produir la seva ostensible presència en diversos «aplecs» multitudinaris (25). La recerca d'una eficaç disciplina militar va intentar materialitzar-se a base de maniobres clandestines a camp obert, i es va accentuar el tràfic d'armes per les fronteres francesa i portuguesa per tal de dotar la milícia de mitjans de lluita d'acord amb les necessitats de la guerra moderna (26). Varela, beneficiari de l'amnistia de l'abril de 1934, va deixar poc després el càrrec de cap nacional de Requetès en mans del jove diputat de Cantàbria José Luis Zamanillo.

Tot i aquests preparatius, la confusió i els dubtes foren les actituds característiques del Requetè i, per tant, de tota la Comunió Tradicionalista durant els successos revolucionaris d'octubre. A la pràctica, entre la temptadora perspectiva d'una insurrecció oportunista (o el suport a un cop militar), i l'auxili armat al Govern republicà representant de l'«ordre social» en aquesta conjuntura crítica, el carlisme va optar per aquesta darrera alternativa, permetent la utilització de la seva milícia com a «guàrdia cívica» o tropa auxiliar de l'Exèrcit i de les forces d'ordre públic a Oviedo, Gijón, la zona minera de Biscaia, Guipúscoa, Barcelona, Tarragona, Madrid, Sevilla, Jerez, etc.

Una seqüela de l'octubre fou la realització del projecte calvosotelistista d'un Bloque Nacional contrarevolucionari que no va comptar amb les simpaties de Fal Conde, tot i que va permetre la col·laboració en el projecte de carlistes «contemporitzadors» com Rodezno o Lamamié de Clairac, i d'algun grup de joves que van intentar debades la formació d'un embrió de milícies carlo-alfonsines sobre la base de l'oficina electoral dels Tradicionalistas y Renovación Española (T.Y.R.E.). L'agost de 1935, el secretari general de la Comunió va anunciar la culminació de la primera fase de consolidació organitzativa del moviment carlista, que aquella primavera havia declarat l'existèn-

cia de vuitanta seccions locals del Requetè (27). A partir del mes de juny, l'inspector general de la milícia Ricardo Rada va començar a dissenyar, amb l'ajut del tinent coronel Ricardo Utrilla, un pla d'acció defensiva davant la suposada imminència d'un altre moviment revolucionari. El projecte incloïa la intensificació de l'ensinistrament al camp o en els cercles (virtualment transformats en quaters), i una major pruija en les accions violentes (28), a més de la divisió funcional en un Requetè actiu o de primera línia i un altre d'auxiliar per a tasques de suport. Tots aquests esforços es van veure recompensats amb la formació d'unitats paramilitars en proporció adequada a la militància de cada zona (29).

En recompensa per aquests evidents èxits organitzatius i propagandístics, Don Alfons Carles va nomenar Fal Conde cap delegat de la Comunió a la darrera de 1935. Des d'aquest moment els esdeveniments polítics es van desenvolupar a gran velocitat i van posar de manifest tant les previsions de la jerarquia en relació amb el desenvolupament de l'aparell polític-militar com l'inevitable rebrotament de tensions internes soterrades durant molt temps. El Requetè va actuar com a força d'ordre en els mitings del Bloque Nacional, i va realitzar importants desplegaments de «protecció» durant la jornada electoral del 16 de febrer de 1936 en ciutats com Sevilla, Còrdova i Pamplona (30).

1936: el Requetè vetlla les armes.

El fracàs electoral de la dreta va acabar persuadint el carlisme de la necessitat d'emprendre en solitari o amb el suport militar una aventura insurreccional que s'havia anat ajornant durant molt temps. Des del 22 de febrer, Utrilla, nomenat per Lizarza inspector regional de la milícia, va posar en estat d'alerta permanent el Requetè navarrès. Per altra banda, el canvi de denominació de les unitats milicianes per les corresponents a l'arma d'Infanteria (esquadres, pelotons, seccions, companyies i batallons) sembla un indicatiu vàlid dels desitjos de coordinació amb el complot militar que s'anava ordint (31). Els últims dies de març, es va constituir a San Juan de Luz una Junta Suprema Militar Carlista encarregada dels treballs conspiratius i formada per militars i jerarquies del Requetè, dividits en seccions sota l'atenta supervisió de Fal Conde i amb la presència de Don Javier de Borbó-Parma en funcions de delegat del seu oncle Alfons Carles (32). La «junta militar» d'aquest organisme conspirador, composta entre d'altres pel general Muslera i el tinent coronel Baselga, va endegar un pla insurreccional consistent en un focus d'aixecament principal a Navarra, el País Basc, Santander, Burgos i Logroño; cops de mà de la milícia madrilenya a Madrid, i concentracions

secundàries del Requetè aragonès, català i de Conca al Maestrat, de l'andalús a la serra d'Aracena, a Huelva, i del castellà i extremeny juntament amb els falangistes de Madrid a la serra de Gata (33). Tanmateix, sembla que aquest projecte, que comptava amb el suport de destacats caps militars, es va frustrar davant l'ajornament i la ulterior repressió (amb la detenció de Varela i Orgaz) del cop previst per als dies 19 a 24 d'abril i liderat pel general Rodríguez del Barrio.

Malgrat aquest fracàs, no es va descartar del tot la possibilitat d'una futura col·laboració amb els conspiradors militars, sempre que les condicions polítiques (en essència, la constitució d'un Govern provisional que derogués la legislació republicana i fes el primer pas cap a la restauració monàrquica amb l'establiment d'un règim corporatiu) fossin assumibles per la Comunió. Aquest va ser el fons de les diverses converses mantingudes des del març a Lisboa entre Don Javier i Sanjurjo, però el caràcter vel·leïtós del general i els compromisos adquirits prèviament envers els seus companys d'armes de la U.M.E. i de la junta de generals van obrir el camí d'unes tortuoses i contradictòries negociacions paral·leles dels diversos líders carlistes amb els seus interlocutors militars (34). En darrer terme, la Junta Regional carlista de Navarra encapçalada per Rodezno va oferir a Mola set mil requetès per darrera de la Junta de conspiració de San Juan de Luz, que, pressionada per les circumstàncies, va renunciar, el 15 de juliol, a les seves condicions prèvies i va acceptar amb contrarietat la implicació en el moviment militar per tal d'evitar un cisma en el partit. El mati del 18 de juliol, uns sis mil requetès es concentraven a la pamplonesa Plaza del Castillo, mentre que contingents menors passaven a donar suport a la subversió militar a d'altres punts de la Península. La guerra obria a la milícia i al conjunt del moviment carlista unes perspectives completament diferents però no pas menys comprometedores que la sorda lluita semiclandestina lliurada en anys anteriors. Però aquesta és ja una altra qüestió.

Eduardo González Calleja, és col·laborador científic del Departament d'Història Contemporània del C.S.I.C. (Madrid).

NOTES

(1) Panoràmiques generals de l'agitació anticlerical de principi de segle a José ANDRES-GALLEGO, «Planteamiento de la cuestión religiosa en España, 1899-1902», a *Ius Canonicum*, vol. XII, núm. 24, 1972, p. 180-183, i *La política religiosa en España, 1889-1913*, Madrid, 1975, p. 143-240; Cristóbal RÓBLES MUÑOZ, «Frente a la supremacía del Estado. La Santa Sede y los católicos en la crisis de la Restauración (1898-1912)», a *Anthologica Annua*, núm. 34, 1987, p. 227-260, i Manuel REVUELTA GONZÁLEZ, «La recuperación eclesial y el rechazo anticlerical en el cambio de siglo», a GARCIA DELGADO, José Luis, coord., *España entre dos siglos (1875-1931). Continuidad y cambio*, Madrid, 1991, p. 213-234.

Una ressenya de la instrucció preliminar de la Joventut carlista de Madrid a Melchor FERNANDEZ ALMAGRO, *Historia del reinado de Alfonso XIII*, Barcelona, 1977, p. 46 nota 1. Els xocs de vegades sagnants, amb grups republicans a Saragossa, Bilbao, València i Marató a Melchor FERRER, Domingo TEJEDA i José F. ACEDO, *Historia del Tradicionalismo español*, Sevilla-Madrid, 1941-1979, tom XXVIII, vol. II, p. 292-293 i 306-307, i Colin M. WINSTON, *Workers and the Right in Spain, 1900-1936*, Princeton University Press, 1985, p. 83. La intervenció de grups armats carlistes en defensa dels candidats catalanistes davant les amenaces lerrouxistes durant les eleccions del novembre de 1901 a Francesc CAMBO I BATLLE, *Memoorias (1876-1936)*, Madrid, 1987, p. 78. Finalment, el seu paper en la defensa d'establiments religiosos durant la Setmana Tràgica de la darrera de juny de 1909 a Joan CONNELLY ILLMAN, *La Semana Trágica. Estudio sobre las causas socioeconómicas del anticlericalismo en España (1898-1912)*, Barcelona, 1972, p. 397 i 433.

(2) Sobre els orígens del mot «Requetè» vegeu, entre d'altres, els articles de J. SURIA, «¿Qué es el Requetè?», a *Boletín de Campaña de los Requetés*, 7-XI-1936, p. 2; José M. IRIBARREN, «Sentido y origen de la voz requetés», a *Príncipe de Viana*, núm. 74-75, p. 242 i *Tradición*, núm. 3, setembre 1959, p. 7; *El Pensamiento Navarro*, 25-VII-1938; Carta oberta de Francisco de Paula y Bondía, Antonio Lizarza i Tradición, núm. 5 novembre-desembre 1959, p. 33; Luis REDONDO i Juan de ZAWALA, *El Requetè (La Tradición no muere)*, Barcelona, 1957, p. 462-465, que prenen dades de Jesús Evaristo CASARIEGO, *La verdad del Tradicionalismo*, Madrid, 1940, p. 234-237, i de José M. AZCONA Y DIAZ DE RADA, *Zumalacárregui. Estudio crítico de las fuentes históricas de su tiempo*, Madrid, 1946, p. 39-48, on comenta un article propi («El Batallón del Requetè, Tercero de Navarra»), publicat a *El Diario Vasco*, 14-IV-1938, i reproduït al *Diario de Navarra, El Alcázar* i d'altres diaris. Un bon resum de les diferents interpretacions a Jaime DEL BURGO, *Bibliografía de las guerras carlistas y de las luchas políticas del siglo XIX: Fuentes de la Historia de España. Antecedentes desde 1814 hasta 1936*, Pamplona, 1954-1966, vol. III, p. 394-395 i vol. V, p. 517-520, i la segona edició amb el títol *Fuentes para la Historia de España. Bibliografía del siglo XIX. Guerras carlistas. Luchas políticas*, Pamplona, 1975, p. 839-840.

(3) FERRER..., op. cit., tom XXIX, pp. 65-66.

(4) Les contínues topades entre jaumistes i blasquistes a València a FERRER..., op. cit., 1941-1979, tom XXIX, p. 45; REDONDO-ZAWALA, op. cit., 1957, p. 212; *La Trinchera*, núm. 59, 24-VIII-1913, p. 1, i Ramir REIG, *Blasquistas y clericales. La lucha por la ciudad de Valencia de 1900*, València, 1986, p. 303-307. A Catalunya, els successos més greus es van produir a Sant Feliu de Llobregat el 28-V-1912 (quatre radicals i un jaumista morts i mig centenar de ferits) i a Granollers el 13-VII-1912 (un liberal i un requetè morts). Veg. FERRER..., op. cit., 1941-1979, tom XXIX, p. 46-47 i 56, i *La Trinchera*, núm. 2, 14-VII-1912, p. 1; núm. 3, 21-VII-1912, p. 1-3 i núm. 7, 18-VIII-1912, p. 2. Les mesures governamentals per impedir aquest tipus de excessos a Archivo Histórico Nacional (AHN), Governació, Sèrie A, Llig. 5A, Exp. núm. 1.

(5) Pel que fa a això veg. WINSTON, op. cit., 1985, p. 85-88 i *La Trinchera*, núm. 33, 9-II-1913, p. 1, i núm. 26, 29-XII-1912, p. 1.

(6) Les referències a l'ús d'armes de foc, a la violència purificadora i a l'afirmació viril en el combat de carrer són constants a la premsa jaumista radical. Veg. *La Trinchera*, núm. 1, 6-VII-1912, p. 1-2; núm. 21, 24-XI-1912, p. 1; núm. 45, 4-V-1913 p. 1-2; núm. 46, 24-V-1913 p. 1, núm. 54, 20-VII-1913, p. 1; núm. 73, 30-XI-1913, p. 2 i núm. 86, 1-III-1914, p. 2. Colin M. WINSTON, «The Proletarian Carlist Road to Fascism: Sindicalismo Libre», a *Journal of Contemporary History*, vol. XVII, núm. 4 octubre 1982, p. 560, considera que aquestes referències van ser extreïdes únicament del credo nihilista modern, sense aturar-se en la rica tradició violenta i insurreccional del mateix carlisme.

(7) Autògraf de Llorens a l'arxiu de la família Melgar, copiat per Javier Lizarza i reproduït per Julio AROSTEGUI, «La tradición militar del carlismo y el origen del Requetè», a *Aportes*, núm. 8, juny 1988, p. 10. Segons l'informe enviat a Don Jaume el 3-III-1913 i reproduït a *ibid.*, p. 13, Llorens pretenia d'enquadrar els militants més aptes del Requetè i de les Joventuts en uns denominats «Grups de defensa» constituïts militarment a l'estil dels boy scouts sota el comandament d'oficials dels «Exèrcits Carlistes» i amb la direcció política dels caps civils de la Comunió. En cas de crisi institucional greu, el seu destí últim seria, en paraules textuales de Llorens, «coadyuvar al Ejército que se decida por V. M.».

(8) *La Trinchera*, núm. 66, 12-X-1913, p. 3-4.

(9) Sobre el fenomen de les «guardies civiques», el seu origen, implicacions d'ordre internacional i desenvolupament intern, veg. Fernando

del REY REGUILLLO. «Ciudadanos honrados y somatenistas. El orden y la subversión en la España de los años veinte», a *Estudios de Historia Social*, núm. 42-43, juliol-desembre 1987, p. 97-150. Sobre aquesta qüestió, vegeu Eduardo GONZALEZ CALLEJA. «La defensa armada del orden social durante la Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)», a GARCIA DELGADO, José Luis, coord., *España entre dos siglos...*, p. 61-108, i Fernando del REY REGUILLLO i Eduardo GONZALEZ CALLEJA. *La defensa armada contra la revolución. Las «guardias cívicas» en la España de entreguerras*, en premsa.

(10) Cit. dins FERRER.... op. cit., 1941-1979, tom XXIX, p. 265.

(11) Referències inconnexes a la implicació jaumista en aquestes trames conspiratives (amb una suposada temptativa frustrada de pronunciament a la Seu d'Urgell el 25-VII-1928) a *ibid.*, tom XXIX, pp. 177 i 183-184, i AHN, Governació, Serie A, Llig. 40A, núm. 12 i 44A, núm. 21. Sembla que el mateix Don Jaume va mantenir contactes amb Sánchez Guerra, Cambó, Alba i Macià a París.

(12) *La Trinchera*, 3a època, núm. 6, 10-V-1930, p. 1, i núm. 11, 15-V-1930, p. 1.

(13) Pel que fa a aquests contactes, veg. la carta de Indalecio Prieto a Rufino Laiseka del 21-IX-1932, cit. per José Antonio AGUIRRE Y LECUBE, *Entre la libertad y la revolución: La verdad de un lustro en el País Vasco*. Bilbao, 1935, p. 335-337. Aquestes relacions conspiratives continuaran durant els primers temps de la República.

(14) Veg. *El Cruzado Español*, 17-IV-1931, p. 2; 22-V-1931, p. 7 i 5-VI-1931, p. 2; *Heraldo de Madrid*, 20-V-1931, p. 12 i *La Nación*, 2-VI-1931, p. 3.

(15) Antonio LIZARZA IRIBARREN, *Memoria de la conspiración. Como se preparó en Navarra la Cruzada, 1931-1936*, Pamplona, 1954, p. 16-17; Jaime DEL BURGO TORRES, *Requetés en Navarra antes del Alzamiento*. Sant Sebastià, 1939, p. 14, i FERRER.... op. cit., 1941-1979, tom XXIX, p. 216-217. Sembla provat l'important paper representat pel clergat rural navarrès en aquesta re-organització. Veg. el testimoni de Joaquín Baleztena a Stanley G. PAYNE, *Ejército y sociedad en la España liberal (1808-1936)*, Madrid, 1977, p. 395 i «Juan de ITURRIALDE» (pseud. del P. Juan de USABIAGA), *El catolicismo y la cruzada de Franco*, Vienne-Baiona-Tolosa, 1956-1965, vol. I, p. 449.

(16) REDONDO-ZAVALA, op. cit., 1957, p. 235, xifra que també recull Joaquín ARRARAS, *Historia de la Cruzada Española*, Madrid, 1939-1944, tom. I, vol. IV, p. 486.

(17) Santiago GALINDO HERRERO, *Los partidos monárquicos bajo la II República*. Madrid, 1956 (2), p. 160; Richard A. ROBINSON, *Los orígenes de la España de Franco. Derecha, República y Revolución, 1931-1936*. Barcelona, 1974, p. 53, i Martín BLINKHORN, *Carlismo y contrarrevolución en España, 1931-1939*, Barcelona, 1979, p. 136.

(18) El Requetè deixava d'organitzar-se en «decúries» (els membres de les quals, després de l'onada repressiva de la primavera de 1932, havien optat temporalment per engrandir les files de l'A.E.T.) i passava a vertebrar-se, segons la versió de l'Ordenança de 1932, en Patrulles o esquadres de cinc «boines roges» amb un cap. Les unitats superiors eren els Grups (pelotons) d'un cap, un avançat i tres patrulles amb un total de vint homes; Piquets (seccions) amb un cap, tres enllaços, sis camillers i tres Grups, amb un total de setanta homes; Requetés (companyies) amb un cap, un avançat, un abanderat, un tesorero, un capellà, un practicant, un auxiliar administratiu, sis cornetes, tres tambors, un grup d'enllaç i transmissions i tres Piquets, amb un total de 246 components, i el Terç (batalió), compost de tres Requetés i entre sis i vuit-cents homes, dirigits per un comandant, tot i que les unitats superiors no van assolir una plasmació real fins a èpoques relativament tardanes.

(19) REDONDO-ZAVALA, op. cit., 1957, p. 244.

(20) LIZARZA, op. cit., 1954, p. 22-24. Aquest inquiet agent carlista més endavant havia de ser nomenat per Fal Conde delegat regional del Requetè el 5 de setembre de 1934.

(21) José M. PEMAN Y PEMARTIN, *Un soldado en la historia. Vida del capitán general Varela*, Cadis, 1954, p. 135.

(22) Una síntesi acceptable de la situació de la milícia carlista en aquesta província a Manuel FERRER MUÑOZ, «Organización y actividad del Requetè en Navarra entre 1931 y 1936», a *Aportes*, núm. 14, juliol-octubre 1990, p. 11-18.

(23) L'ajut obtingut va consistir en un milió i mig de pessetes, diverses trameses d'armes (deu mil fusells, dues-centes metralleres, deu mil bombes de mà i dos milions de cartutxos) i la concessió de facilitat per a l'ensinistrament militar a partir del 20 de juliol d'oficials del Requetè a la base aèria de «La Dispoli», prop de Furbara. Sobre el desenvolupament i conseqüències del viatge a Roma dels carlistes Lizarza i Olazábal i dels alfonsins Goicoechea i

Barrera hi ha una àmplia bibliografia. Veg. William ASKEM, «Italian intervention in Spain: The Agreements of March 31, with the Spanish Monarchist Parties», a *Journal of Modern History*, núm. 2, juny 1952, p. 181-183; LIZARZA, op. cit., 1954, p. 37-39 i 48-49; Dolores IBARRURI dir., *Guerra y revolución en España, 1936-1939*. Moscou, 1966, vol. I, p. 76-77 (amb la reproducció de la còpia de l'acord conservada per Goicoechea); Jaime DEL BURGO, *Conspiración y Guerra Civil*, Madrid-Barcelona, 1970, p. 517-521; Rafaele GÚARIGLIA, *Primi passi in diplomazia e rapporti dall'abasciata di Madrid (1932-1934)*, Nàpols, 1972, p. 375-378; Pedro SAINZ RODRIGUEZ, *Testimonio y recuerdos*, Barcelona, 1978, p. 232-233; John F. COVERDALE, *La intervención fascista en la Guerra Civil Española*, Madrid, 1979, p. 45-63; BLINKHORN, op. cit., 1979, p. 200; Massimo MAZETTI, «I contatti del governo italiano con i conspiratori militari spagnoli», a *Storia Contemporanea*, X, núm. 6, desembre 1979, p. 1181-1193; Ismael SAZ CAMPOS, «De la conspiración a la intervención. Mussolini y el Alzamiento Nacional», a *Cuadernos de la Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma*, núm. 15, 1981, p. 329-330, i *Mussolini contra la II República. Hostilidad, conspiraciones, intervención (1931-1936)*, Valencia, 1986, p. 66-85.

(24) La concentració de «El Quintillo» ha provocat una relativament àmplia bibliografia carlista, en la qual, a més de FERRER.... op. cit., 1941-1979, tom XXX, p. 88-89, figuren els opuscles *Veinticinco años atrás...*, Sevilla, 1959; Eladio MARTIN DE ITURRIAGA, *Quintillo, cuarenta años*, Sevilla, 1974 i Ana MARIN FIDALGO, Manuel MARTIN BURGUEÑO i Enrique ROLDAN GONZALEZ, *El Requetè de Sevilla. Orígenes, causas e historia*, Sevilla, 1982, p. 45-48.

(25) Esmement, per exemple, la concentració d'un miler de requetés a Orduña el juny de 1934; els nou-cents requetés presents a l'«aplec» de Potes (Santander) el 15 de juliol, o el miler de milicians assitents a un miting a Zumàrraga el 22 de juliol. Després de la revolució d'octubre, els actes carlistes amb assistència del Requetè es van succeir a Poblet (2 de juny de 1935), Montserrat (2 de novembre) i Villava (10 de novembre).

(26) REDONDO-ZAVALA, op. cit., 1957, p. 327-329. Lizarza va dirigir des de 1935 un comitè per a l'obtenció, transport i emmagatzemament d'armes, i durant la primera meitat de 1936 va adquirir material de guerra per tot Europa, amb els diners aconseguits d'Itàlia i els que van donar correligionaris benestants com Baleztena, Oriol, Pérez de Herrasti i Zozaya.

(27) *El Siglo Futuro*, 24-IV-1935, p. 2.

(28) Comunicació de Rada a Lizarza, 21-X-1935, a LIZARZA, op. cit., 1954, p. 56-59 i REDONDO-ZAVALA, op. cit., 1957, p. 293-295.

(29) El març de 1935, Pamplona comptava amb divuit Grups i tres-cents Requetés enquadrats en Patrulles, el maig tenia tres Piquets (dos d'efectius) i un Terç al començament de 1936. El març de 1935, Lizarza comunicava a Zamanillo la xifra exacta de requetés a tot Navarra, que pujava a 5.694, quantitat que va augmentar fins als vuit mil a principi de 1936. A mitjan 1935, Saragossa comptava amb dos Piquets, i al començament de 1936 una gran part de les localitats navarreses disposaven d'un Requetè, que en llocs com Corella s'ampliava fins a tres.

(30) La mobilització quasi-militar del Requetè navarrès durant aquestes dades, a LIZARZA, op. cit., p. 92-94, i REDONDO-ZAVALA, op. cit., 1957, p. 301-302.

(31) El 1935, Fal Conde i Zamanillo havien contactat amb el capità Barba Hernández i altres dirigents de la I.M.E., i el 1936 els carlistes pamplonencs van establir relació amb la cel·lula local d'aquesta organització secreta militar a través de B. Félix Maiz. El comandant Redondo realitzava una funció semblant com a enllaç a Sevilla.

(32) FERRER.... op. cit., 1941-1979, tom XXX, p. 152-153 i 310-321, i Tomás ECHEVERRÍA, *Como se preparó el Alzamiento. El General Mola y los Carlistas*, Madrid, 1985, p. 34-37.

(33) REDONDO-ZAVALA, op. cit., 1957, p. 349-350; GALINDO HERRERO, op. cit., 1957, p. 159-160; declaracions de Fal Conde a *La Actualidad Española*, 6-IV-1968; DEL BURGO, op. cit., 1970, p. 529; BLINKHORN, op. cit., 1979, p. 334-335, i FERRER.... op. cit., 1941-1979, tom XXX, p. 154-159.

(34) Una part important de les obres esmentades anteriorment fan una crònica detallada de les negociacions entre els carlistes i els comandaments militars implicats en la conjura. La síntesi més vàlida pel que fa a erudició i per la rigorosa crítica de les fons disponibles és la de Julio AROSTEGUI, «El carlismo, la conspiración y la insurrección antirrepublicana de 1936», a *Arbor*, núm. 491-492, novembre-desembre 1986, p. 27-75, i a *Perspectivas de la España contemporánea. Estudios en homenaje al profesor V. Palacio Atard*, Madrid, 1986, p. 431-461.